

Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif

Dr. Sibel Karaduman

Yardımcı Doçent

Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi

Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü

sibelkaraduman@gmail.com

Özet

Dil ve ideolojik sistem birbiriyle etkileşen ve döngüsel bir yapı içinde birbirinin oluşumunda yer alan kavramlardır. İdeoloji anlamlandırmalarında simgesel düzen kendini dil aracılığıyla ifade ederken, dilin kullanımı ile oluşan söylemin çözümlemesi toplumsal düzenin dinamiklerini anlamada veriler sunmaktadır. Söylem, ideolojilerin oluşumunda kilit bir rol oynar ve toplumsal iktidar söylem tarafından yeniden üretilmektedir. Medya metnlerinin (özellikle anlatı türü olarak haberin) yapısını oluşturan içerikleri ve kullanılan stratejileri ortaya çıkarmada söylem önemli bir çıkış noktası sağlamaktadır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra medya çalışmalarında daha sıklıkla yapılan eleştirel haber analizleri, Kültürel Çalışmalar'ın da etkisiyle dil, anlam, ideoloji ve söylem bağlamlarında değerlendirilmeye başlamış, medya metnlerini çözümlerken toplumsal güç ve iktidar ilişkilerinin metin içeriklerinde nasıl inşa edildikleri araştırılmıştır. Haber metinleri dilsel yapılanması ve kurgulanan söylem yapıları, içinde ideolojiyi barındırmaktadır. Haber söyleminin ideolojik olduğundan yola çıkan dilbilimci Teun v. Dijk, haber metin analizlerinde uygulamak için geliştirdiği eleştirel söylem çözümlemesi formülasyonu ile haber söylemi içinde yer alan ideolojik pratikleri, güç ve iktidar ilişkilerini, anlamsal inşayı ortaya çıkarma adına haber araştırmalarına önemli katkılar sağlamıştır.

Haber söylemiyle ilgili kavramsallaştırmalar ve bu kavramların oluşturduğu zihinsel harita, eleştirel haber araştırmaları alanını anlamımıza ve bu alanda derinlikli araştırmalar yapabilmemize imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, eleştirel haber araştırmalarında kullanılan Eleştirel Söylem Çözümlemesi yönteminin özellikle Teun v. Dijk'in açtığı perspektif izleğinden giderek, alana sağladığı katkıları tartışmayı ve ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel söylem çözümlemesi, eleştirel haber araştırmaları, Teun v. Dijk

••••

Makale geliş tarihi: 20.10.2017 • Makale kabul tarihi: 01.12.2017

Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2017 • 4(2) • güz/fall: 31-46

Perspective And Contribution of Critical Discourse Analysis to Critical News Research

Sibel Karaduman, Ph.D

Assistant Professor

Akdeniz University

Faculty of Communication

Department of Radio, Television & Cinema

sibelkaraduman@gmail.com

Abstract

Language and ideological system are concepts which interact and effectuate each other in a circular structure. Whereas symbolic order is enunciated through language in significations of ideology, analysis of discourse which is formed by usage of language presents data to understand dynamics of social order. Discourse plays a crucial role in formations of ideologies and social power is reproduced by discourse. Discourse provides a starting point for uncovering the content and strategies which are the constituents of the structure of media texts, especially news as a narrative form. Critical analyses of news, which are carried out more frequently in media studies especially after 1970's, have begun to be interpreted in the context of language, meaning, ideology and discourse under the influence of Cultural Studies and the way social power and power relations are constructed in the content of the text were researched in analyses of media texts. News texts, their lingu-istic sturcture and structure of discourse consist of ideology. Building his work on the premise that all news discourse is ideological, linguist Teun v. Dijk have immensely contributed to news research by developing a formulation of Critical Discourse Analysis to implement in news research to reveal ideological practices, power relations and semantic construction in the discourse of news.

Conceptualizations about news discourse and the mental map created by these concepts provide us an oppor-tunity to understand critical news research and do in-depth researches in the field. In this regard, following the perspective of Teun v. Dijk, this study aims to adress and discuss contributions of Critical Discourse Analysis which is employed in critical news research.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Critical News Research, Teun v. Dijk

••••

Article arrival date: 20.10.2017 • Article acceptance date: 01.12.2017

Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2017 • 4(2) • güz/fall: 31-46

Giriş

Dilsel pratiklerin kullanılma biçimleri olarak açıklayabileceğimiz söylem kavramı, egemen ideolojinin güç ve iktidar ilişkilerini var etme ve düzenleme uygulamalarında başat bir öneme sahiptir. Medya çalışmaları alanında da ideoloji kavramı yerini söylem kavramına bırakarak yeni bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Haber metinlerini bir söylem olarak ele almak eleştirel haber araştırmaları için haber söylemi analizlerini temel bir yöntem olarak kabul edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Dilbilimin yöntemleri ve kavramlarını kullanarak gelişen eleştirel söylem çözümlemesi, haber söylemi analizlerinde toplumsal yapı analizi yapmayı mümkün kılmıştır.

Eleştirel söylem çözümlemesi yapanlar arasında Teun van Dijk'in önerdiği model, haber söylemi aracılığıyla üretilen toplum-bilişsel yapılanmayı araştırmıştır. Van Dijk, özellikle haber metinlerinde söylem içinde yeniden inşa edilen iktidar, güç, egemenlik, ideoloji ilişkilerini, dilbilimsel kavramlar ve dilsel yapıları kullanarak incelemektedir. van Dijk'in üzerinde durduğu "bilişsel yapılanma, tümüyle bireye özgü olmayıp, bireyin içine doğduğu gerçekliğin ona sunduğu ve koşullara göre içinden seçip, benimsediği değerlerin kodlanmasıdır. Bu da bireyin zihninde, ideolojileri sürdüren ve yeniden yapılandıran egemen gücün ya da güçlerin telkin ettiği her türlü ayırımı (biz/onlar ayırımı gibi) rasyonelleştirilmesidir (Büyükkantarcıoğlu, 2012:178). van Dijk'in önerdiği eleştirel söylem çözümlemesi modelinde üretildiği toplumun, politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle birlikte bir bağlam içerisinde incelenmesi gereken haber söyleminde, güç ve iktidar ilişkilerinin, toplumsal eşitsizliklerin, söylemsel yapı ve stratejilerle nasıl inşa edildiğini analiz etme çabası yatmaktadır. Her ne kadar dilbilimciler açısından eleştiri alan noktaları olsa da, eleştirel haber araştırmaları için van Dijk'in yaptığı çalışmalar haber söylemi incelemeleri için toplumsal yapı anlamlandırmasında öncü ve çoklu perspektifler sunmaktadır.

Bu çalışma eleştirel haber araştırması yapmaya yeni başlayanlar için, Teun van Dijk'in eleştirel haber çözümlemesi modelini açıklamayı ve van Dijk'in çözümlemeyle ilgili kavramsal haritasını çıkararak, eleştirel haber çalışmalarına bu modelin nasıl bir kuramsal katkı sağladığını tartışma amacı taşımaktadır.

İdeoloji, Dil, Söylem İlişkisi

Dil, ideoloji ve anlam arasındaki ilişkileri ilk açıklamaya çalışan, göstergebilimsel ideoloji kuramının kurucusu, Valentin Nikolayeviç Voloşinov olarak anılmaktadır. Voloşinov'un dil ve ideoloji sorununun iki farklı yaklaşım değil bir bütün olarak kavranması gerektiğine ilişkin görüşleri, sonradan eleştirel dilbilim çalışması yapanları etkileyecektir. "Voloşinov nerde bir gösterge varsa, orada ideoloji vardır önermesini öne sürer ve ideolojik her şey göstergesel bir değere sahiptir tezini savunur. İdeolojik olan hem içinde yaşanan gerçeğin bir parçası hem de buna ek olarak göstergeler sisteminin ona verdiği bir artı-değer'e sahiptir ve kendi dışında bir gerçekliğe de gönderme yapar, bu bileşim onu farklı kılar. Gösterge olmaksızın ideoloji de yoktur" (Voloşinov, 2001:48). Dünyanın göstergeler sistemi ile anlamlandırıldığını belirten Voloşinov, anlamlandırma ve yeniden biçimlendirme işleminin dil ve düşünce dolayımı ile gerçekleştiğini söyler. Bu bağlamda ideoloji, göstergeler sistemi içinde işleyen bir yapılanım olarak görülerek, göstergeler alanına değinmeden bir ideolojik çözümleme yapılamaz.

Dilin ideolojik içeriğinden yalıtılmasını mümkün görmeyen Voloşinov'un çalışmaları bu alana "karşıt toplumsal çıkarların göstergeler düzeyindeki mücadelesi" şeklinde yeni bir ideoloji tanımı kazandırmıştır. Voloşinov, toplumsal iktidarın dilin içindeki rolünü dikkate alan ve günümüzde söylem analizi olarak anılan çözümleme tarzının kurucusu olarak bilinmektedir.

Voloşinov'u izleyen Althusserci Fransız Dilbilimci Michel Pêcheux ise; söylemi ideolojik yapı tarafından biçimlendiren bir model geliştirmiştir. Pêcheux, söylemin anlamı oluşturma mekanizmasını iki temel kavramla açıklar: Söylemsel formasyon ve söylemsel süreç. *Söylemsel formasyon*, bir toplumsal formasyon içinde söylenebilecek olan ve söylenmesi gerekeni belirleyen yapıdır. *Söylemsel süreç* ise, dilsel öğeler arasında hareketliliği tanımlar. Söylemin, ideoloji ile ilişkiye geçmesinde anlamlandırmanın önemini vurgulayan Pêcheux, her dil kullanımının değişik söylemsel anlambilim (semantik) kuralları bulunduğunu ve gerçekliğin anlamlandırılmasında, her ideolojinin kendi dinamiğini kullandığını söyler. Pêcheux'un modeli, Marxist ideoloji çözümlemesi ile söylem çözümlemesini yaklaştırmaya çalışan bir model olarak görülebilir.

İdeolojinin, gerçekliğin toplumsal inşasında oynadığı kurucu rol ile düşünülmesi gerekliliği önemlidir. Bu bağlamda ideoloji, bireyin yaşadığı dünyayı oluşturan simgelerin ve anlamların karşılıklı etkileşimi içine yerleşmiştir. Belirli toplumsal yapıyı oluşturan çeşitli çıkar gruplarınca eklemlenen ideolojik anlam formasyonlarının toplumsal gerçekliğin kurulma tarzlarında, yani ideolojinin anlam inşası süreçlerinde oynadığı rolü ortaya koymak gereklidir. İdeoloji kavramı, söylem çözümlemelerinin merkezi kavramlarından biri olurken, söylem, ideoloji ve iktidar kavramları arasındaki bağlantı birçok çalışmaya konu olmuştur. İdeoloji dilinin gündelik yaşamdaki hegemonik ilişkilerde de sürdürüldüğü ve ideolojinin örgütlü politik pratikler kadar, gündelik yaşamın bütün alanlarının (ev, işyeri, okul, medya) oluşturduğu genel kabul görmektedir.

Nesnel olarak nitelendirilen toplumsal pratikler dil ile adlandırılıp anlamlandırıldığı için ve toplumsal ile zihinsel arasındaki tek temel dolayım dil olduğu için, toplumsal pratikleri dilsel pratikler olarak inceleme ve çözümleme projesi ideoloji çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Dilbilimin getirdiği yeni olanak, dilin toplumsal pratikleri *anlamlandırma/simgeleme* özelliğinin düşüncenin oluşumunu açıklamadaki gücüdür (Sancar Üşür, 1997:73).

Eleştirel çalışmalar, ideoloji kavramını merkeze alarak, toplumsal iktidarın dilsel pratikler aracılığıyla nasıl gerçekleştiği üzerinde durur. Bu yaklaşımın temel önermesi iktidar ilişkilerinin dil içinde kodlandığı ve dil aracılığıyla dolaşımda olduğudur.

Dil bir anlamlandırma pratiğidir ve toplumsalın dış dünyayı içinde kendini var edebilmek için onu anlamı ve dönüştürebilmesinin aracı olarak etkinlik gösterir. Dünyanın anlaşılabilmesi için dış dünyadaki nesnelere anlamlandırılabilir kavramlara dönüştürülerek dilsel alana yerleşmesi ve bunların dilsel simgelerle ifade edilebilecek bir süreçten sonra dilde yeniden kurulup yaşam alanları yaratılması gerekir, dış dünya dil olmadan insan için anlaşılabilir değildir...Bu bağlamda dünyanın anlamlı kılınması sürecinde simgeleştirme oldukça büyük önem taşır, dış dünyayı doğrudan değil simgeler yoluyla dolayımlyarak anlamlandıran insan, doğal olandan kopar ve yeni bir paradigma içerisinde, içinde yaşadığı dünyanın belirlediği koşullar içerisinde, anlamlandırma pratiğinde bulunur (Çoban, 2003:249).

Toplumsal yaşam içerisinde yer alan bireyler, dil aracılığıyla anlaşarak sözlü ve yazılı kültürün oluşmasına katkıda bulunurlar. Dil, dünyaya bakışımızda ve yaşananları yorumlamada kullandığımız bir araç

olarak aynı zamanda ideolojinin aktarılmasını ve işlemesine de olanak sağlamaktadır. Kelimeler, dile getirdikleri şeyleri temsil etmekte olan işaretlerdir ve kullanımları sırasında bir varlık/değer kazanırlar. Bireyler, dil ve dilin içerdiği ideolojiyi paylaşarak, toplumsal yaşam içindeki varlıklarını sürdürebilirler (Talimciler, 2007:486).

Bu toplumsallaşma süreci içinde de dil edimi önem taşımakta, dünyayı anlamak için bir anahtar işlevi görmektedir. Bireyler evreni ancak dillerinin olanaklılığı sayesinde algılayabilir. Dolayısıyla dil, bireylerin yaşam algılamalarını ve zihinlerini biçimlendirir. Birey dil edimi ile yaşantısını kavramsallaştırarak, bilişsel alanlarını oluşturur ve sürekli yeniden yapılanma süreci içinde olan işlemler zinciri olarak söylemi geliştirir. Yine birey, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak söylem ile toplumda yerini almakta, bulunduğu konumdan toplumsal yaşama katılmakta ve söylem üretimi içinde etkili olmaktadır.

İdeoloji kavramı zamanla yerini ideolojinin gündelik hayatta ve dilsel pratikler yoluyla çözümlenmesini olanak tanıyan söylem kavramına bırakmış, kuramsal çalışmaların odağına da ideolojik öznelerin oluşum süreçlerinin çözümlenmesi yerleşmiştir. Bu dönemden sonra, dil bir iletişim aracı olmaktan ziyade, toplumsal yaşamın biçimlendiricisi olarak ele alınmaya, konuşma ise edimsel bir pratik olarak dilin olanakları esnekliğinde tanımlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu tartışmaların odağına “söylem” kavramı oturmuştur. İdeolojinin dil, özne, anlam ve söylemle ilişkili maddi bir pratik olarak kavramsallaştırılması, tartışmaların odak noktasıdır ve somut çözümlenelerde kuramsal zemin sağlamaktadır.

Dilsel iletiler egemen ideolojinin etkisini üzerlerinde taşırlar. Bu nedenle tüm toplumsal iletişim öğeleri ideolojik bir okumanın etkisi altındadır. İdeolojik etkiden bağımsız bir dilsel ve iletişimsel süreçten söz etmek olanaksızdır, çünkü iletilerin örgütlenmesi ve üretilmesini olanaklı kılan anlamsal kurallar sistemi ideoloji tarafından oluşturulmuştur. İletilerin üretilmesinde anlambilimsel bir kurallar sistemi olarak ideoloji, öznelerin biçimlendirilmeleri ve rızanın yaratılmasında en etkin araç olduğunu da kanıtlar, çünkü devletin ideolojik aygıtlarının işleyiş kurallarını belirleyen ideolojinin ve iktidarın söyleminin bu kurallar sistemine uygun olarak belirlendiği söylenebilir (Çoban, 2003: 254-255).

Teun v. Dijk’a göre ideolojilerin toplumsal boyutu, ideolojilerin yeniden üretiminde ve gelişmesinde gruplar ve kurumlar arasında ne tür grup ve ilişkilerin yer aldığını açıklar. İdeolojilerin söylem boyutu ise, ideolojilerin günlük konu ve konuşmalarımızı nasıl etkilediğini, ideolojik söylemi nasıl anladığımızı ve toplumda ideolojinin yeniden üretiminde söylemin nasıl yer aldığını açıklamaktadır. Toplumun grup ve kurumsal seviyesindeki ilişkiler ideolojiktir ve ideolojiler, bu ilişkileri etkileme ve açıklama gücüne sahiptir... İdeolojileri nasıl edindiğimiz, öğrendiğimiz ve değiştirdiğimizi etkileyen dil kullanımı ve söylem, son derece önemli bir toplumsal pratiktir. (Özer, 2011:52)

Söylem en basit ifade ile, anlamın dil içinde hareket etmesi ile ortaya çıkan bir şey olarak tanımlanabilir. İdeoloji ise, bu anlamın belli gruplar ve kişiler lehine nasıl harekete geçirildiği ile ilgilenir. Söylem kavramının bir toplumsal çözümleme aracı haline gelmesinin, Saussure’ün dilin bireysel kullanımı olarak tanımladığı ‘söz’ kavramının, dilin toplumsal kullanımını tanımlamak üzere genişletilmesi ile başladığını söyleyebiliriz. Söylem kavramı ile birlikte toplumsal dil çözümlenmelerinin odağı, dilsel öğelerde cümleden *sözce ve metne*; göstergelerin incelenmesinde, gösterenin yapısal özelliklerinden, gösterilenlerin değişkenliğine, yani anlamın sabitliğinden, değişimin dinamiklerine ve yorumun yapısına kaymıştır (Sancar Üşür,

1997:89).

Söylem, egemenlik ilişkilerinin hem kurulduğu hem de temsil edildiği birincil araçtır ve ideoloji, söylemi ve egemenlik ilişkilerini bağlantılandırmakta dolayımlayıcı kapasiteyle işlev görmektedir (Mumby, 2004:137).

Söylem içinde ideolojiyi barındırır, ideoloji de söylem oluşumundaki çerçeve olarak görülebilir. Söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynar. Bu nedenle ideolojilerin söylemde nasıl ifade edildiği veya gizlendiği ve böylece aynı zamanda toplumda nasıl yeniden üretilebileceği eleştirel haber araştırmaları için önem taşımaktadır.

Söylem, dil içinde şifrelenmiş ideolojiyi toplumsal ve kurumsal olarak ortaya çıkarmaktadır. Söylem, söylenmesi olanaklı olan ve olanaklı olmayana betimler, sınırlandırır ve tanımlar. “İdeoloji, her özneyi, ne olduğu, neyin iyi olduğu ve neyin mümkün olduğunu fark etmeye yetenekli kılmaktadır. Böylesine bir yetenekli kılma süreci, sistem içine yaratıcı bir katılıma eşanlı olarak elverirken, belirli olası algılamaları ve eylem tarzlarını, sona erdirmesi anlamında hem sınırlayıcı hem de olanak sağlayıcıdır. Diğer bir deyişle, ideoloji hem verili bir toplumsal düzene boyun eğmeyi hem de verili bir toplumsal düzenin öznelerini üretir (Mumby, 2004:137).

Fairclough, söylemin yapılar tarafından biçimlendirildiğini, aynı zamanda yapıların biçimlendirilmesine ve yeniden biçimlendirilmesine, yeniden üretimine ve dönüşümüne de katkıda bulunduğunu belirtir. Bu yapılar, doğrudan doğruya söylemsel/ideolojik bir doğaya sahiptir –söylemin düzeni, kodlar ve sözcükler ve söz alma teamülleri gibi bunların öğeleri- ancak bunlar ayrıca dolayımlanmış bir biçim içerir, politik ve ekonomik yapılar, pazardaki ilişkiler, cinsiyet ilişkileri, devlet ve eğitim gibi sivil toplum kurumlarındaki ilişkiler (Fairclough, 2003: 159). Foucault’a göre söylemin üretimi, birikimi, dolaşımı ve işleyişi olmadan, iktidar ilişkileri ne yerleştirilebilir, ne güçlendirilebilir, ne de üretilebilir. Söylemi, bilgi ve iktidar ilişkilerinin iç içe geçtiği bir öge olarak tanımlayan Foucault, söyleme iktidarın bilgiyi ortaya çıkardığı, bilginin de bu iktidarı genişletip güçlendirdiği bir çark olarak da bakar (Canpolat, 2003: 106). Foucaultcu söylem, bir bilgi teorisi. Söylem yapıları da bilginin nasıl formüle edileceğine göre oluşur. Söylemsel pratikler, söylem üretme yolları değildir. Söylem pratikleri, kurumlarda, teknik süreçlerde, genel davranış kalıplarında içkindir (Sözen, 1999:66-67). Foucault, söylem ile iktidarın kuruluş sürecinin aynı olduğunu, iktidarın bir söylem olarak bireylere geldiğini ve onları özneler haline dönüştürdüğünü söylemektedir. Foucault’a göre söylemin kendisi bir iktidardır. Söylem bu iktidarı, bilginin üretilmesi sayesinde yaratır. Klasik ideoloji kavramında ise, özneler önceden kurulmuş varlıklar olarak, maddi yapıdan türetilen çıkarlarının bilincine varabilirler ve bu bilinci ideolojik ifadelerle tercüme edip iktidarı ele geçirebilirler. Dolayısıyla iktidar, bütün bunların sonunda ele geçirilip, kendi çıkarlarını egemen kılmanın nihai aracı olarak kullanılacak bir sahiplenme ilişkisi olarak tanımlanır (Sancar Üşür, 1997:106).

İdeolojiler, söylem içinde dilsel gösterge aracılığıyla varlık kazanırlar. Söylem içinde egemen olma mücadelesi önemlidir. Anlam da bu mücadeleli süreçte oluşur. Söylem bir anlamın dil pratiği içinde sabitlenmeye çalışılmasıdır. Bu süreçte bazı anlamlar içeride, bazı anlamlar dışarıda yer alır.

Anlam, daha çok göstergesel bir çevredeki insani iletişimsel etkileşimler içerisinde kurulmaktadır. Anlam kuruluşunun bu süreci, bütün toplumsal biraradalıkları karakterize eden iktidar ilişkilerinin karmaşık

karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Egemen bir toplumsal grup, bundan dolayı kendi çıkarlarına hizmet eden anlamlandırma sürecini ideolojik olarak en iyi yapılandırabilen bir gruptur. Ancak yine de, bir iletişim olayının egemen her okuması için, var olan hegemonik sistem içine mal edilmeye direnen daima alternatif, muhalif bir yorumlama vardır (Mumby, 2004:139).

Bu bağlamda ideoloji, egemenlik ilişkileri üzerinde ve çevresinde inşa edilen anlam biçimlenmelerini oluşturmada anahtar bir kavramdır. Böylece çeşitli söylemsel pratikler içerisinde ideoloji, belirli bir toplumsal gerçekliği kuran iktidar ilişkilerini yeniden üretmekte işlev görmektedir. Burada önemli olan, söylemsel pratikler sisteminin, iktidar biçimlenmelerinin yapısını ve egemen ilişkileri kuran anlamsal inşayı yeniden üretmeye nasıl hizmet ettiği.

Yapısalcı dilbilime olan katkıları ile dil, ideoloji ve anlam arasındaki bağlantı hakkında kuramsal tartışmalara katkı koyan bir başka isim Roland Barthes'tır. Barthes'e göre, her şey var olmaya başladığı andan itibaren kendisinin göstergesine dönüşür (Barthes, 1993:41). Göstergelerden oluşan dizgelerin anlamlandırmayı nasıl oluşturduğuna bakmak toplumsalı anlamak için önemli bir adımdır. Barthes'la birlikte, tartışmalar söylem ve anlam arasındaki akışkan ve değişken yorum olanakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Barthes düzanlamların yanında, yananlamların da varlığına dikkat çekmiş, bu ayrım, söylem çözümlemelerinde dile ilişkin zorlukların aşılması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Yananlam, ideolojik anlatının yapısal çözümlenmesinde anlam düzeyi olarak varolur.

Yananlamsal gönderi alanı, Barthes tarafından ideolojinin dil sistemine sızdığı alan olarak belirlenir. Hall da yananlamların gönderi alanının ideolojik özelliği üzerinde durur. Hall'a göre, gerçek söylemde çoğu göstergenin düzanlamsal ve yananlamsal yönleri birleşmiştir. Yananlamsal düzlemde anlamlar doğal algılama içinde tam olarak bir yerleşme yaşamadığı için ideolojik bir değer taşırlar, yananlamsal alan ideolojik söylem ve anlamlara açıktır, tam bir kapanma yaşamamıştır. Bu gerçeklik düzanlamsal düzeyin ideolojik olmadığını göstermez, aksine düzanlamsal düzeyde ideoloji tam olarak yerleşmiş ve kapanmıştır, çünkü tamamen dilsel alan içinde doğal hale gelmiştir (Heck, 1992, akt: Çoban, 2003:257-258).

Barthes'a göre yan anlamlar düzeyinde ortaya çıkan ideoloji, dilin özelliği sayesinde düz anlamlara bağlanarak doğallaştırılmış ve normalleştirilmiştir. Barthes'ın ideoloji tanımının ortaya çıktığı bu noktada dilin işlevinin ideolojiyi doğallaştırmak ve dolayısıyla egemen sistemin çıkarlarıyla bağdaştırmak olduğunu görürüz. Barthes'ın burada 'egemen ideoloji' yaklaşımını benimsediğini söylemek gerekir. İdeoloji, egemen çıkarların hizmetinde bir gizleme ve doğallaştırma olarak işleyen mitsel anlamlardır (Sancar Üşür, 1997:84).

İdeoloji aslında söylemsel pratiklerle bağlantılandırılmış ve böylece doğası gereği simgeseldir. Özünde ideoloji ve söylem arasında yinelemeli bir ilişki bulunmaktadır. Yani, her biri ötekinin aracı ve çıktısı olarak işlev görmektedir. İdeoloji aynı anda söyleme yol gösteren ve onu sınırlayan altta yatan mantığı sağlarken, aynı zamanda söylem de ideolojinin sürekli üretildiği ve yeniden üretildiği ortamdır. Bundan dolayı, belirli anlam biçim(siz)lenmelerinin ideolojik yapısının çalışılması, bu anlam biçim(siz)lenmelerini oluşturan söylemsel pratiklerin bir çözümlemesini gerektirmektedir (Mumby, 2004:138).

Dolayısıyla söylem kurgusunda eğilim, toplumsal bir pratik olarak toplumsal yaşamda dilin nasıl işlediğine, söylemin içindeki iktidarın nasıl kurumlaştığına doğru kaymıştır. Açık uçlu anlatımda söylemde ortaya çıkan kapanmanın altında, anlamlandırmaya yön veren bir güç olarak gizli/örtük bir şekilde ideoloji yatmak-

tadır. Dolayısıyla her söylem, içinde ideolojiyi barındırmaktadır. “ Söz konusu iki kavramın birbirini dışlamadan kullanılışı dilsel ve simgesel iletişim içinde iktidar ilişkilerinin görünmez kılınına dikkati çektiği için yararlıdır. Bu tartışmaların ışığında artık ideoloji kavramı kullanılsa bile, klasik ideoloji kuramlarındaki bağlamını yitirmiş, bunun yerine söylemselliğe ya da göstergeler sistemi olarak simgeselliğine gönderme yapan bir bağlama oturmuştur” (Eagleton’dan akt: Sancar Üşür, 1997:114).

Eleştirel Söylem Çözümlemesi

İdeoloji ve söylem arasındaki ilişki, her zaman ideolojiden söyleme uzanan tek yönlü bir ilişki değildir. Söylemin de ideolojinin sürdürülmesini sağlayan, bireysel ve toplumsal bilişsel şemaları-farkına varılarak ya da varılmadan etkileyen önemli bir gücü bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumsal-kültürel, toplumsal-psikolojik ve toplumsal-politik süreçler açısından söylemin hangi amaçlar doğrultusunda ve nasıl yapılandırıldığı önem kazanmaktadır. Bu nedenle, söylem hem zihni temsil eden hem de zihni yönlendiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır...Söylem çözümlemesi içinde disiplinlerarası yaklaşımlarla gelişen ve ideoloji yüklü olduğu öne sürülen dilsel yapıları dilbilimin yöntemlerinden yararlanarak sistemli bir biçimde açıklamayı amaçlayan çalışmalar günümüzde *Eleştirel Söylem Çözümlemesi* olarak adlandırılmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2012:166). Genellikle dilbilim kökenli eleştirel söylem çözümlemesi araştırmacıları, dilbilimin geleneksel sorunsalı yerine, bir sosyal bilimci yaklaşımı ile dili toplumsal güç ve iktidar ilişkilerinin kurulduğu yer olarak görmüşler ve ideolojik analizlerde yeni analitik düzeyleri iletişim araştırmalarına taşımışlardır.

Dilbilimsel diğer söylem çözümleme çalışmaları ile eleştirel söylem çözümleme çalışmalarının başlıca farkı, eleştirel çözümlemelerin dilsel özelliklerden yola çıkarak toplumsal olguları açıklamaya çalışması, bu nedenle de çok disiplinli ya da disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemesidir. Dilbilimsel söylem çözümlemelerinde temel amaç dili dil adına incelemekken, eleştirel söylem çözümlemesi amacı gereği, dil örneklerini tarihsel ve toplumsal bağlamdan soyutlanmış biçimde ele alamaz ve varış noktası dilsel olmaktan çok toplumsal-politiktir (Büyükkantarcıoğlu, 2012:169). Haberi bir söylem olarak ele almak, bu söylemin içine demir attığı toplumsal formasyon ve söylemsel formasyonu sorgulamayı gerektirir. Söylem analizi metinleri bağlamından yalıtarak ele alan bir analiz biçimi değildir. Söylem analizi bağlama ilişkin bir analizdir. Varolan güç/ iktidar ilişkilerinin söylem içinde nasıl kurulduğunu açıklamaya yönelirken, bu ilişkilerin eleştirisinden yola çıkar (İnal, 1996:96). Dolayısıyla haber söylemi üretildiği toplumun politik, ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerinden ayrı düşünülemez. Belli bir toplumsal yapının ürünü olan bu dinamikler, toplumsal bir pratik olarak haber söylemini etkilemektedir. Bu noktada eleştirel söylem analizi, bu dinamikleri analiz etmeyi, haber söyleminin ardalanında bulunan yapıyı çözmeyi, varolan güç/iktidar ilişkilerinin söylem içinde nasıl yeniden üretildiğini analiz etmeyi amaçlayan bir yerde durmaktadır.

N. Fairclough, G. Kress, T. V. Leuwen, Ruth Wodak ve Teun v. Dijk’ın da içinde bulunduğu bir grup dilbilimci, 1991 yılında Amsterdam’da bir sempozyum sonrası biraraya gelerek ESÇ’nin temel ilkelerini belirlemişlerdir (Büyükkantarcıoğlu, 2012:171). Günümüzde farklı uygulamalarla oldukça sık kullanılan ESÇ, temel ilkeleri korunarak sosyal bilimlerin alanındaki çeşitli çalışmalara geniş bir perspektif sunmuştur. Eleştirel yaklaşımın, söylem yapıları ile iktidarın yapıları arasında kurduğu ilişkiyi analiz etmeye çalışan Teun van Dijk, iktidarın toplumsal gruplar arasında ortaya çıktığına ve zihinler aracılığıyla işlediğine dikkat

çeker. Bu bakış dilin sunduğu olanaklar ile inşa edilen iktidar ilişkilerini açığa çıkarır. van Dijk'in analizleri, toplumsal farklılıkların (etnik, ırka dayalı, cinsiyet gibi) söylem içinde nasıl hiyerarşik bir düzenekte konumlandırıldığını örneklerle bize gösterir. Medya çalışmaları açısından söylem kavramı, ideoloji ile birlikte ele alındığında, medya metinlerinin toplumsal iktidarın kurulmasındaki rolünü sergilemekte çıkış noktaları sağlamaktadır.

Bell (1991), Fairclough (1991; 1992; 1992;1992a;1993;1994), Fairclough ve Graham (2003) ve Pêcheux(1992), Hartley (1990) söylem çözümlemesi yaklaşımlarında anılan isimlerdir. Ancak Teun V. Dijk'ın modeli haberin yapısını ve daha önemlisi haberin ideolojik sunumunu ortaya çıkarma bakımından öne çıkmaktadır (Özer, 2015:200).

Fairclough'a göre eleştirel söylem çözümlemesi, verili bir tarihsel ana ait söylemsel pratikler, olgular ve metinlerle daha geniş toplumbilimsel ulamlar olan toplumsal ve kültürel yapılar, ilişkiler ve süreçler arasında örtük olan nedensellik ve belirleyicilik bağıntılarının sistematik bir biçimde açığa çıkarmayı; bu pratiklerin, olguların ve metinlerin güç ilişkileri ve güç mücadelesiyle nasıl biçimlendiğini araştırmayı ve toplumu oluşturan öznelarası bu güç ilişkilerinin söylem aracılığıyla nasıl örtükleştirildiğini ve bu nedenle egemen söylemin bizzat kendisinin bir güç ve hegemonya aracı olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır (akt: Yağcıoğlu, 2002:6-7). Fairclough eleştirel söylem çözümlemesini, hem dili hem de göstergesel biçimleri (-ör: beden dili ya da görsel imgeler) söylem ve diğer toplumsal pratiklerin diğer öğeleri arasındaki diyalektik ilişkinin çözümlenmesi (Fairclough, 2003:174) olarak tanımlar.

Fairclough ve Wodak (1997) eleştirel söylem çözümlemesinin ana ilkelerini şöyle özetlemektedir: (akt: van Dijk, 2015:467)

- 1.Eleştirel söylem analizi sosyal problemlere değinir.
- 2.Güç ilişkileri söylemseldir.
- 3.Söylem, toplum ve kültürü oluşturur.
4. Söylem, ideolojik çalışmadır.
5. Söylem tarihseldir.
6. Metin ve toplum arasındaki bağ, dolaylıdır.
- 7.Söylem çözümlemesi, yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
8. Söylem, sosyal eylemin bir formudur.

T. Van Dijk, söylem ve sosyal boyutu arasındaki ilişkinin zihinsel modellerce gerçekleştirildiğini savunurken, Fairclough, bu görevin söylem uygulamaları yani metin üretimi ve tüketimi tarafından yerine getirildiğini öne sürer. Ruth Wodak'a ise ideolojiyi, eleştirel söylem analizi için, eşitiz güç ilişkilerinin kurulması ve korunmasında önemli bir unsur olarak görür (Wodak, 2001:10). Türkiye'de eleştirel haber araştırmaları çalışmalarında van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi modelini kullanarak yapılmış birçok haber analizine rastlamak mümkündür. Bu çalışmada da eleştirel söylem çözümlemesinin haber araştırmalarına katkısı van

Dijk'in önerdiği model ve formülasyon üzerinden tartışılacaktır.

Teun V. Dijk'in kullanımıyla eleştirel söylem çalışmalarına, M. Foucault, L. Althusser, V. Voloshinov, M. Pecheux, P. Bourdieu, M. Bakhtin, C. Mouffe, E. Laclau, N. Luhman gibi post-yapısalcı kuramcılarının söylemle ilgili görüş ve fikirleri belli bir düşünsel zemin sağlamıştır.

Teun van Dijk, haberi bir tür olarak değil, bir söylem olarak ele almakta, haberin söyleminin toplumda varolan egemen söylemlerin bir ürünü olarak görmektedir. Haber söyleminin egemen söylemlerden bağımsız olmadığını belirten van Dijk, haberin söyleminin, toplumdaki güç/iktidar sahibi kişi ve kuruluşlardan ayrı tutulamayacağını söyler. Dolayısıyla içinde üretildiği toplumsal yapıdan ayrı düşünülemez olan haberi bir bağlam içerisinde ele alan "söylem analizi, metnin anlamıyla yani «metin ne hakkında ve ne söylemek istiyorla» ilgilenmektedir. Böylelikle metin içeriğinde gizli kalan yan anlamların da çözümlenmesi sağlanmış olur. Söylem analizinin metnin aktardıklarını, ideolojik boyutuyla birlikte anlaşılabilmesi için, toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik bağlamlarıyla ele alınması gerekmektedir. Bu ilişkiler ağı içerisinde haber, yapılandırılmış bir toplumsal-kültürel söylem olarak ele alınmaktadır" (Cangöz, 1999:85).

Van Dijk, eleştirel söylem incelemelerini 1980'li yılların sonuna doğru toplumsal-bilişsel (socio-cognitive) model olarak adlandırdığı bir yaklaşım çerçevesinde sürdürmüştür. Bu modele göre ideolojiler toplumsal aktörlerin zihinlerinde belli temsil şemaları oluştururlar. Bu bilişsel temsil şemalarına göre, toplumsal ya da etnik kimliklere, davranış, algılama ve değerlendirme biçimlerine, amaçlar ve diğer pratiklere ilişkin normlar oluşarak bireysel ve toplumsal tutumları belirler. Tutumlar da söylemde yansır. Dolayısıyla, bireyin bilişsel düzeyde yapılandığı ideolojik çerçeve, söylemin niteliği için temel çıkış noktası oluşturur. Söylemin çözümlenmesi, bu bilişsel yapılanmayı ortaya koymalıdır (Büyükkantarcıoğlu, 2012:178).

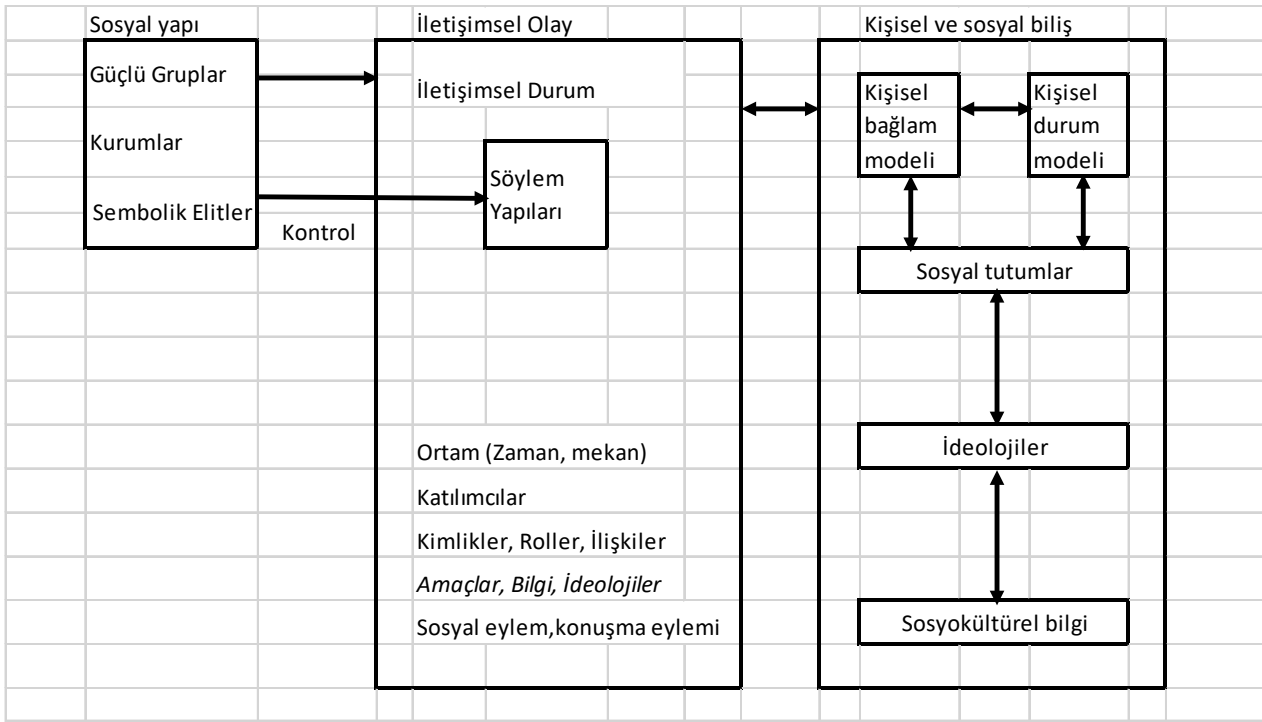
Eleştirel söylem çözümlemesi içindeki birçok akademisyenin sözcük dağarcığı, "güç, egemenlik, hegemonya, ideoloji, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ayrımcılık, çıkar, yeniden üretim kurumlar, sosyal yapı ve sosyal düzen" gibi nosyonlardan oluşur (van Dijk, 2015:468). "Haberin söylemi el altında bulunan söylemlerin bir ürünüdür" diyen van Dijk, haberin söylemini incelerken makro ve mikro yapılar arasında analitik bir ayrımın önemine değinir. Gazete haberlerinde haberin makro yapısını, başlıklar, haber girişi, spotlar ve fotoğrafların yer aldığı tematik yapı ile durum, ana olayın sunumu, ardalın bilgisi, bağlam bilgisi, haber kaynakları ve yorumun yer aldığı şematik yapı oluşturur. Başlık ve haber girişleri, haber içeriğinin özeti gibidir.

Van Dijk'a göre, ideolojilerin toplumsal boyutu ideolojilerin yeniden üretiminde ve gelişmesinde gruplar ve kurumlar arasında ne tür grup ve ilişkilerin yer aldığını açıklar. İdeolojilerin söylem boyutu ise, ideolojilerin günlük konu ve konuşmalarımızı nasıl etkilediğini, ideolojik söylemi nasıl anladığımızı ve toplumda ideolojinin yeniden üretiminde söylemin nasıl yer aldığını açıklar. Bu sebeple söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynar. Söylem yapıları içindeki imgeler, söz dizimi, tonlama, konu, tutarlılık, (ön)varsayımlar, metaforlar ve uslamlama gibi anlamın birçok yönüne kadar, ideolojilerin söylem yapılarını nasıl etkilediği önem taşımaktadır (van Dijk, 2003:13-14). van Dijk, söylemdeki çatışmanın tarihsel, politik ve sosyal geçmişinin oluşturduğu bağlamın, çatışmaların, güç ilişkilerinin ve grupların çözümlenmesini, Biz ve Onlar'a ilişkin olumlu ve olumsuz görüşlerin belirlenmesini, önvarsayılan ve sezdirilen (ima edilen) bilgilerin açık hale getirilmesini ve kutuplaşmış grupların görüşlerini vurgulayan

sözcük seçimi ve sözdizimsel yapının incelenmesi gerektiğini belirtir (akt: Ülkü, 2004:376)

Haber metinlerinin mikro yapılarını oluşturan ise, sözcük seçimleri ve cümle yapıları (sentaks) dır. Ayrıca haberin ikna yolları yani retorığı, arka arkaya gelen cümleler arasında kurulan ilişkiler de mikro yapısal özellikler arasında yer almaktadır. Haberin mikro yapısal özellikleri söylemin kurulmasında önemli bir işleve sahiptir. T. van Dijk'e göre, haberin söylemi, makro ve mikro yapısal özelliklerden oluşan bir bütündür ve sadece haberin üretim süreci ve alımlanma süreciyle birlikte ele alındığında anlaşılabilir. "Haber söyleminin mikro yapısı içinde yer alan sözcük seçimleri, toplumdaki varolan güç/iktidar sahibi söylemlerin uylasına dönüştükleri en dikkat çekici yerdir. Bu konuda verilen en yaygın örnek, farklı bakış açılarına göre bir kişinin "özgürlük savaşçısı» ya da «terörist» olarak kitle iletişim araçlarında sunulmasıdır. Benzer örnek, Glasgow Medya Grubu'nun işçilerle ilgili olarak yaptığı bir araştırmada ortaya çıkmıştır. Endüstriyel meselelerde tipik olarak seçilmiş bazı sözcüklerle basında yer alan işçiler, genellikle işverenle karşılaştırıldığında daha olumsuz sözcüklerle sunulmuşlardır. "İşçiler *talep eden*, işverenler de *arz edenler* olarak sunulmakta, toplumda varolan temel inançlar ve ideolojiler ifade edilmektedir (Özer, 1999:127). Dil kullanımı, söylem, sözlü etkileşim ve iletişim, sosyal düzenin mikro seviyesiyle ilgilidir. Sosyal gruplar arasındaki güç, egemenlik ve eşitsizlik, analizin makro düzeyiyle ilgili tipik kavramlardır. Bu şu anlama gelmektedir ki; eleştirel söylem analizi mikro ve makro yaklaşımlar arasında bilinen boşluğun köprüsüdür (van Dijk, 2015:468).

Van Dijk'a göre, söylem üzerine çoğu eleştirel çalışmalarda merkez kavram güçtür ve daha spesifik olarak grupların ya da kurumların sosyal gücüdür. Sosyal gücü kontrol kavramıyla tanımlayan van Dijk, eğer gruplar az ya da çok diğer grupların eylemlerini ya da düşüncelerini kontrol edebiliyorsa, o gruplar az ya da çok bir güce sahiptir. Egemen grupların gücü, yasalarla kurullarla, normlarla, alışkanlıklarla ve hatta oldukça genel konsensusla entegre olmuş olabilir ve böylece Gramsci'nin *hegemonya* kavramının formları alınabilir. Van Dijk'ın söylem ve güç arasındaki ilişkinin analizinde, öncelikli olarak, söylemin özel bir formuna erişebilmektedir. Örneğin politika, medya, eğitim ya da bilim, güç kaynağıdır. İkinci olarak, eylem bizim zihnimiz tarafından kontrol edilmektedir. Böylece, biz eğer insanların zihnini etkileyebiliyorsak (örneğin, onların bilgilerini, tutumları ya da ideolojileri) ikna ve manipülasyondan bildiğimiz gibi, biz onların eylemlerini de dolaylı olarak kontrol edebiliriz. Söylem-güç kapalı döngüsünde son olarak, bu şu anlama gelmektedir ki: en etkili söylemi kontrol eden o gruplar, diğerlerinin düşünceleri ve eylemlerini dolaylı olarak kontrol etme şansına daha fazla sahiptir (van Dijk, 2015:469-470)

Tablo.1 Gücün söylemsel yeniden üretiminin şeması (van Dijk, 2015:474)

Van Dijk'e göre eleştirel söylem çözümlemesi araştırması için 3 ilişkili soruda söylemsel **güç** meselesini ayırabiliriz: (van Dijk, 2015:470)

1. Güçlü gruplar, kamu söyleminin metnini ve bağlamını nasıl kontrol eder ?
2. Bu tür güç söylemleri, daha az güçlü grupların zihinlerini ve eylemlerini nasıl kontrol eder? Ve toplumsal eşitsizlik gibi böyle bir kontrolün toplumsal sonuçları nedir ?
3. Güçlü gruplar, kurumlar ve örgütlerin söyleminin özellikleri nelerdir? ve gücün kötüye kullanımının formlarının özellikleri nasıldır?

Eleştirel söylem çözümlemesinin temel meselelerinden biri gücün kötüye kullanması üzerinedir. Bu sebeple medya metinlerinde güç ve iktidar¹ **söylemlerinin nasıl yeniden inşa** edildiği sorusu eleştirel haber araştırmaları için önemli bir sorunsaldır. Özellikle toplumsal eşitsizliklerin (sınıf, etnisite, cinsiyet, ırk, güç, egemenlik bakımından) dil içerisinde nasıl yapılandığı ile ilgilenen eleştirel söylem çözümlemesi, söylem yapıları ya da söylem stratejilerini ortaya çıkarmayı, haber söyleminin ardağında yatan yapının toplumsal dinamiklerini bulmayı amaçlamaktadır. Güç ve egemenliğin (dominance) konuşma ve metinlerde yeniden nasıl üretildiğini sorgulayan **çözümleme, sembolik düzeyde üretilen güç ilişkilerinin ortaya çıkarılmasını olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla** egemen söylemlerin doğallaştığı, meşrulaştığı, normalleştiği haber metinlerinde, egemen ideoloji ve değerler sistemi toplumsal işleyişine uygun olarak bu stratejilerle devamlılığını

1 • Foucault'a göre iktidar, kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler olarak anlaşılmalıdır. Güç ilişkileri eşitsiz olduğu için, ortaya sürekli bir iktidar durumu çıkar. İktidarın bir noktadan ötekine uzanan her ilişkide üretilmesinden dolayı, iktidar her yerededir. İktidar, her yerden çıktığından dolayı, ne bir kurum, ne bir yapıdır; iktidar, toplumlarda bulunan bir karmaşık stratejik duruma verilen addır (Canpolat, 2003:99).

sürdürmektedir.^{2*} Bu sebeple eleştirel söylem araştırmacısının sosyopolitik bir duruşu olması gerekmektedir.

Son yirmi yılda medyayla ilgili eleştirel söylem analizi yaklaşımları çoğalmıştır. Bu çalışmalar, eleştirel medya çalışmalarında bir durum olarak sadece haberin ve diğer basın yayın organlarının sosyal ve iletişimsel bağlamını araştırmakla kalmadı, bunun yanında birçok diğer yapılar arasında sözlük, sentaks, konular, metafor, tutarlılık, aktör tanımı, sosyal kimlikler, türler, kiplik, önvarsayım, retorik rakamlar, etkileşim, haber şemaları ve görüntülerin çoklu analizi gibi medya söylemlerinin yapılarının sistematik analiziyle de ilgilenmiştir (van Dijk, 2015:477). van Dijk 2012’de yaptığı “Discourse and Knowledge” adlı çalışmasında, söylemin yapılarını sesbilimi, sentaks, anlam, önermelerin sırası, önermelerin etkileri/sonuçları, önvarsayım, betimlemeler (ayrıntılılık, seviye, perspektif, eylem, aktörler), kanıtsallık, makro yapılar: konular, konuşma eylemleri ve etkileşimli konuşma olarak belirlemiştir (van Dijk, 2012: 592-601).

Eleştirel Söylem Analizinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı Ve Sunduğu Perspektif

Haberin bir söylem olarak ele alınması birçok yaklaşıma göre, siyasal, ekonomik ve kültürel yapı içerisinde medyanın konumuna ilişkin bir sorgulamayı beraberinde getirirken, bu yapılar bağlamında medyanın işlevinin tarihselci bir anlayışla tanımlanmasını sağlayacaktır. Bu nedenle haberi bir söylem olarak ele alan yaklaşımlar kavramın özelliği dolayısıyla içinde bulunduğu bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceğini ileri sürmektedirler. Bağlam kavramı kapsamında ele alınması gerekenler ise, toplumsal yapı, egemenlik ilişkileri ve ekonomi politik yapı gibi etmenlerden oluşan bir bütündür. Sonuç olarak haber söylemi açıklanmaya çalışılırken, bu etmenler gözönüne alınmadan yapılan çalışmalar, araştırmacıları yanlış sonuçlara götürebilir.

Haberin söyleminin oluşmasında haber üretim süreçlerine baktığımız zaman, gazetecinin mesleki formasyonu, haber kaynağı, haberin üretildiği kurumun yapısı, geçtiği editöryel süreç, politik ve ekonomik konjonktür belirleyici bir roller oynamaktadır. Haber söylemi bu birçok faktörün etkileşimi sonucunda üretilmektedir. Egemen ideoloji ve değerler sisteminin gerek haber gerekse de diğer anlatı türlerinde yeniden inşa edildiği eleştirel yaklaşımların öngördüğü temel tezidir. Dolayısıyla haber metinleri içerisinde belli egemen düşünceler, yaklaşımlar, anlatılar öne çıkarılır. Bunun sonucunda belli dünya görüşlerini taşıyan ideolojik ve kapalı bir metin ortaya çıkar.

Toplumsal gerçekliği belli bir ideolojiye göre düzenekleyen söylem, kuşkusuz en önemli siyaset aracıdır. Çünkü her söylemsel olay, bağlamı oluşturan olumsal koşullara bağlı olarak oluşurken, durumları, bilginin nesnelere, toplumsal kimlikleri, öznelararası ve gruplararası ilişkileri vareder. Söylemin bu var edici özelliği, tarihin belli bir anında belli grupların çıkarı doğrultusunda sunulan “gerçeği” ya da ideolojiyi söz dışı davranışlarda da düzenleyerek, her söylemsel olayda yeniden üreterek sürdürülmesini sağlayabileceği gibi karşıt söylemsel pratikler aracılığıyla toplumsal dönüşümlere de katkıda bulunabilir” (Fairclough ve

2 * Chomsky’nin getirmiş olduğu derin-yapı ve yüzey-yapı kavramlarıyla, derin yapı anlamın belirlendiği yerdir, yüzey-yapı ise birbirlerine eklenmişleridir, aynı şekilde ideolojiler bir derin-yapı işlevi görerek imge ve kavramların kullanılma pratiklerine yani yüzey yapıya etkide bulunur. İdeoloji, belirlenmiş bir kodlar halindeki ileti değil, gerçekliği kodlama sistemidir. Gerçekliğin yaratılması ideolojinin temel işlevlerinden birisidir ve bu gerçekliğin anlaşılabilir kılınmasında kullanılan kodların nasıl bir araya geleceğini gösteren sistemdir (Çoban, 2003:253-254).

Wodak'tan aktaran: Yağcıoğlu, 2002: 6).

Söylem çözümlemesi, iletişim ve etkileşimdeki sosyal sorunların gösterilmesi ve günlük olarak kanıtlanmasında güçlü ve keskin yollar sunar. ..Eşitsizlik, sınıf farklılıkları, cinsiyetçilik, ırkçılık, güç, egemenlik, konuşma ve metinden daha fazlasını içermektedir. Söylem, onların ideolojik olarak formülasyonlarında yeniden üretimlerinde, sosyal ve politik karar alma süreçlerinde ve bazı konuların temsili ve kurumsal olarak yönetilmesinde yaşamsal rol oynar (Özer, 2015:209). Haber söylemi içinde barındırdığı ideolojik anlamlandırmayı güç ve toplumsal iktidar ilişkilerinin yeniden inşası sorgulamasında önemli çıkış noktaları sağlamaktadır. “Bu anlamda egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimine dönük, baskın söylemlerin haber söylemi içerisinde nasıl yer aldığı sorusu, bu alandaki çalışmalarda merkezi bir yer tutmaktadır” (İnal, 1995: 116). van Dijk'in makro ve mikro yapısal çözümlemesi formülasyonu, söylemin içine yerleşen egemen ideolojik pratikleri anlamlandırmayı ortaya çıkarmak adına, araştırmacılara dilsel bir hareket esnekliği sağlar. Bu esneklik aslında anlamın akışkan ve değişken esnekliğidir. “Söz konusu ideoloji, dil içerisinde anlamı, harekete geçirmektedir. Bunun açılımı, (egemen) ideolojinin söylem içerisine yerleştiğidir. Dolayısıyla haberin söyleminde (egemen) ideolojik pratikler yer almaktadır. (Egemen) ideolojik pratiklerle dolmuş haberin söylemi de, böylece egemen söylem olmaktadır” (Özer, 1999:115).

Egemen ideolojik pratiklerin haber söylemi içinde örtükleşmesi, meşrulaşması, doğallaşması ve dil aracılığıyla rasyonalize edilmesi, van Dijk'in önerdiği söylem yapıları ve söylem stratejileri kavramlaştırmaları ile toplumsal yapı ve toplumsal bağlamın analiz edilmesi için yol göstericidir. Gazeteci kullandığı dil ve yaptığı kodlamalarla iletisini oluştururken, bir yandan haber kaynaklarının söylemlerinin de yeniden üreticisi konumundadır. “Haberin söylemi, ancak içinde olduğu bağlamla ilişkilendirildiğinde anlaşılır. Bu bağlam ise bizleri haber üretimi ve toplumsal yapı içinde medyanın konumuna ilişkin tartışmalara geri götürür ve haber medyasını toplumsal güç/iktidarın kurulup sürdürülmesindeki rolünü sorgulamaya açar” (İnal, 1996:22). Dolayısıyla eleştirel söylem çözümlemesi, sosyal düzeni ve özellikle eşitsizlik ilişkileri doğallaştıran ve meşru olarak kontrol eden söylemsel stratejiler üzerine odaklanmaya gerekessim duyar (Fairclough'tan akt: van Dijk, 1993:254).

Toplumsal bir bağlam içerisinde üretilen haber söylemi, söylemsel gücün yeniden inşasına ilişkin önemli ipuçları verir. Güçlü grupların daha az güçlü gruplar üzerinde kurduğu güç ve iktidar, dilsel pratikler içinde nasıl üretilmektedir ve haber metinlerinde egemen ideoloji ve değerler sistemi çerçevesinde kurulan toplumsal eşitsizlikler söylem içinde nasıl yapılanmaktadır? gibi sorular, van Dijk'in özellikle üzerinde yoğunlaştığı meselelerdir. Van Dijk'a göre eleştirel söylem çözümlemesi, eşitsizlik, haksızlık ve gücün kötüye kullanılmasının söylemsel boyutlarıyla ilgilenmektedir (van Dijk, 1993:252). Biz ve Onlar karşıtlığını ideolojik söylemin temel stratejisi olarak da gören van Dijk, “biz” e ilişkin eylemlere olumlu değer atfı yapılırken, “onlar” ın eylemlerinde olumsuz değer atfı yapıldığına dikkat çeker. (Örneğin göçmenlerle ilgili yapılan bir haberde, kullanılan sözcükler, aktif/pasif cümleler, imalar, dolaylı anlatımlar göçmenlere ilişkin zihinsel modelleri üretmekte, önyargı, ayrımcılık ve ırkçılığı pekiştirmektedir). Dolayısıyla eleştirel haber araştırması yapan bir araştırmacı için eleştirel söylem analizi, derinlikli bir yapısal analiz olanağını mümkün kılmaktadır. Güçlü ve başat ideolojilerin pekiştirildiği ve statükonun korunduğu bir *yeniden üretim sürecinde* haber, gerçekliğin temsil edilmesinde ve inşasında söylemsel stratejiler barındırır. “Haber medyası bu yolla, egemen söylemleri

uylaşımına dönüştürmekte ve bu süreç içinde hegemonyaya yönelik rızanın oluşumunda aktif bir rol oynamaktadır” (akt: İnal, 1996:114). Güç ve iktidar sahibi söylemlerin uylaşımına dönüştükleri yani güçlerini arttırıp genişlettikleri mecra, haber medyasıdır. Bu nedenle haber söylemleri önemlidir ve bu söylemlerin dille dolaşımlanan ideolojiyi içinde barındıran yapısı göz önüne alındığında, büyük ölçüde toplumsal yapıdaki egemen başat değerlerin bir yansıması olduğu görülmektedir.

Sonuç

Güç ve iktidarın söylemsel pratiklerle haber dili ve söyleminde yeniden üretildiği, eleştirel haber araştırmalarında giderek artan derecede önemli kabul edilmektedir. Eleştirel söylem çözümlemesi, varolan güç/iktidar ilişkilerinin söylem içinde nasıl kurulduğunu açıklamaya çalışır. Bu ilişkilerin dil ve söylem içinde kurulma biçimlerine bakar. Söylem, bir yandan dil ve ideoloji arasındaki ilişkiyi anlamakta geniş bir perspektif sunarken, bir yandan toplumsal eşitsizliklerin ve egemen ideolojinin yeniden üretiminde önemli bir işlev üstlenir.

Eleştirel söylem çözümlemeleri arasında Teun V. Dijk’in haber söylemi modeli ve kavramsallaştırmaları, eleştirel haber araştırmalarında diğer araştırmacılara göre öne çıkmaktadır. İçinde üretildiği toplumun politik, ekonomik, kültürel, toplumsal dinamiklerinden ayrı tutulamayacak olan haber, ancak bir bağlam içerisinde değerlendirildiği zaman anlam kazanır. van Dijk, çözümlemesinde haberi, dilsel yapıları dilbilim yönteminden yararlanarak incelemekte hem de sosyopolitik bağlamda ele almaktadır. van Dijk’in söylem ve eleştirel söylem çalışmalarına katkısı, aynı zamanda eleştirel haber araştırmalarına da akademik derinlik katmış, önerdiği model eleştirel haber araştırmacılarına toplumsal yapıya ilişkin daha analitik bir değerlendirme ve açıklama yapma olanağı kazandırmıştır. İktidar, güç, söylem ve ideoloji ilişkileri ve medya metinlerindeki uygulamaları üzerine yoğunlaşan van Dijk, bütüncül bir yaklaşımla çözümlemeler yapmakta ve bu yönüyle eleştirel haber çalışmaları literatürüne önemli katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

Barthes, Roland (1993) Göstergibilimsel Serüven, Çev: Mehmet Rifat- Sema Rifat, İstanbul: YKY

Büyükkantarcıoğlu, S. Nalan (2012) “Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”, Haberi Eleştirmek, Ed: Ömer Özer, Konya: Literatürk Yay.

Cangöz, İncilay (1999) Kitle İletişim Kurumlarında Etki Sorunsalı ve Bir İzleyici Araştırması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir

Canpolat, Nesrin (2003) “Bilginin Arkeologu Michel Foucault”, içinde, Kadife Karanlık, Haz: N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan, B. Çoban, İstanbul: Su Yay.

Çoban, Barış (2003) “Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi”, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, İstanbul: Su Yay.

Fairclough, Norman (2003) “Dil ve İdeoloji,” Çev: B. Çoban, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, İstanbul : Su Yay.

Fairclough, Norman (2003) “Söylemin Diyalektiği” Çev: B. Çoban, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, İstanbul : Su Yay.

İnal, Ayşe (1995) “Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu”, Toplum ve Bilim, Sayı: 67, Ankara

İnal, Ayşe (1996). Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları

Mumby,K. Dennis (2004) “İdeoloji ve Anlamın Toplumsal İnşası :Bir İletişim Bakış Açısı”, Çev : Ç. Dursun, Doğu Batı İdeolojiler-3, Sayı:30, Ankara

Özer, Ömer (1999) “Haber Söylemi: Türk-Yunan İlişkilerine Yönelik Haberlerin Türk Basımında Sunumu“, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Ankara

Özer, Ömer (2011) Haber Söylem İdeoloji, Eleştirel Haber Çözümlemeleri, Konya: Literatürk Yay.

Özer, Ömer (2015) “Teun Adrian v. Dijk’ın Örneğinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, İletişim Araştırmalarında Yöntemler (içinde), Konya: Literatürk Yay.

Sözen, Edibe (1999) Söylem, Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite, İstanbul: Paradigma Yay.

Ülkü, Güler (2004) “Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi”, Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi (içinde), Der: Ç. Dursun, Ankara: Elips

Üşür, Sancar Serpil (1997) İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, Ankara: İmge Kitabevi

Talimciler, Ahmet (2007) “Türkiye’de Medya ve İdeoloji İlişkisinin Görün(mey)en Yüzü: Futbol-Magazin-Reklamlar ve Diziler”, Medya ve Siyaset Sempozyumu, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi

van Dijk, A. Teun (1993) “ Principles of Critical Discourse Analysis” Discourse & Society Sage (London. Newbury Park and New Delhi), vol. 4(2): 249-283

van Dijk, A. Teun (2003) “Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım,” Çev: N. Ateş, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, İstanbul:Su Yayınları

van Dijk, A. Teun (2012) “Discourse and Knowledge” In James Paul Gee & Michael Handford (Eds.), Handbook of Discourse Analysis. (587-603). London: Routledge

van Dijk, A. Teun (2015) “Critical Discourse Analysis”, The Handbook of Discourse Analysis, Second Edition. Edited by Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, and Deborah Schiffrin, John Wiley & Sons, Inc. Published.

Voloşinov, N. Valentin. (2001) Marksizim ve Dil Felsefesi, Çev: M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Wodak, Ruth (2001)“What CDA is about –a summary of its history, important concepts and its developments”, R Wodak- M. Meyer (Ed.), Methods of Critical Discourse Analysis, (1-14)

Yağcıoğlu, Semiramis (2002) “Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım”, 1990 Sonrası Laik Antilaik Çatışmasında Farklı Söylemler, İzmir: Dokuz Eylül Yay.